

Esitys Paasikiviseurassa Helsingissä 21.3.2016

Paasikiven Suomi suurvaltojen puristuksessa 1944-1947: Paasikiven linjan synty

Suomen irtautuessa sodasta syksyllä 1944 tasavallan presidenttinä oli Suomen marsalkka Mannerheim, mutta marraskuussa pääministeriksi noussut valtioneuvos J.K. Paasikivi alkoi käytännössä johtaa politiikkaa. Heillä oli silloin Suomen turvallisuuspoliittisen tilanteen ja geopoliittisen aseman asettamista vaatimuksista hyvin yhtäläinen näkemys, jolle pohjalle hahmottui myöhemmin ”Paasikiven linjana” tunnettu ulkopoliittinen suuntaus. Molemmilla oli jo autonomian kaudella hankittu pitkä kokemus toiminnasta Venäjällä ja asioimisesta venäläisten kanssa, mutta myös yhteiset näkemykset sotaa edeltäneeltä ajalta vaikuttivat poliittisiin ratkaisuihin syksyllä 1944.¹

Mannerheimin ja Paasikiven linjat: geopoliittinen tausta

Suomi joutui 1930-luvun lopulla suurvaltojen kiihtyneen geopoliittisen kamppailun piiriin, kun Saksa laajensi ”elintilaansa” ja sai vastaansa ensin Ison-Britannian ja Ranskan johtaman liittokunnan, jota Yhdysvallat tuki jo voimakkaasti taustalla. Elokuussa 1939 Hitler ja Stalin sopivat etupiireistä, jolloin Baltian maat ja Suomi määritettiin kuulumaan Neuvostoliiton intressialueeseen. Sota Euroopassa alkoi Saksan hyökättyä Puolaan 1. syyskuuta, minkä jälkeen Iso-Britannia ja Ranska julistivat sodan Saksalle ja Neuvostoliitto taholtaan alkoi työntyä sopimuksen mukaiselle välialueelle.

Neuvostoliitto vaati Suomelta rajansiirtoa Karjalan kannaksella, jolloin sekä Mannerheim että Paasikivi suosittivat hallitukselle siihen suostumista, koska heidän mielestään Suomella ei olisi ollut varaa joutua sotaan suurvaltaa vastaan. Hallitus lähetti tiukoilla ohjeilla varustetun Paasikiven neuvotteluihin Moskovaan, missä Stalin heti ensimmäisessä tapaamisessa 12. lokakuuta ”opetti” suomalaisille geopolitiikan perusteita. Paasikivi kertoi muistelmissaan, mitä Stalin silloin sanoi:

”Vuonna 1919 Judenitš suoritti hyökkäyksen Suomenlahden etelärannikon kautta Leningradia vastaan. Samana vuonna Englannin laivasto teki Suomenlahden kautta, käyttäen tukikohtanaan Koiviston saarta, hyökkäyksen Kronstadtia vastaan, jolloin kaksi venäläistä risteilijää upotettiin. Haluamme tehdä sellaiset yllätykset tulevaisuudessa mahdottomiksi.” Hieman myöhemmin Stalin jatkoi: ”Maantieteelle me emme voi mitään, ettekä te voi sille mitään. Emme pelkää hyökkäystä Suomen taholta, mutta Englanti tai Saksa voi harjoittaa painostusta pakottaakseen Suomen osallistumaan hyökkäykseen Neuvostoliittoa vastaan.”

¹ Esitys perustuu teokseen Pekka Visuri, *Paasikiven Suomi suurvaltojen puristuksessa 1944-1947* (Docendo, 2015).

Neuvottelujen katkettua alkoi sota. Paasikivi toisteli myöhemmin useasti tuota kokemusta ja painotti sen antamaa opetusta, että on pyrittävä välttämään uudelleen joutumasta vastaavan tilanteeseen. Mannerheim kertoi heti talvisodan jälkeen omana kantanaan kenraali Erik Heinrichsille, että Tarton rauhansopimuksen 1920 mukainen raja Kannaksella kulki liian lähellä Pietaria, joten olisi ollut Suomelle edullista itse ehdottaa sen siirtämistä lähemmäksi Viipuria. Tämän Mannerheim esitti myös muistelmissaan.

Paasikivi jäi sivuun päätöksenteosta kesällä 1941 Suomen liittyessä Saksan hyökkäykseen Neuvostoliittoon. Hän johti kuitenkin Suomen valtuuskuntaa tuloksettomissa jääneissä neuvotteluissa Moskovassa keväällä 1944. Kesäkuussa 1944 alkanut puna-armeijan suurhyökkäys Karjalan kannaksella yllätti voimallaan niin päämajan kuin hallituksenkin ja saattoi Suomen puolustuksen katastrofin partaalle. Heinäkuun alkupäivinä rintama kuitenkin alkoi vakiintua Itä-Karjalasta siirrettyjen joukkojen ja Saksan ase-avun myötä, mutta Saksan häviö näytti jo lähestyvän. Presidentti Risto Ryti erosi, ja Suomen marsalkka Mannerheim määrättiin eduskunnan 4.8. säätämällä lailla tasavallan presidentiksi.

Mannerheimin johdolla Suomi syyskuussa irtautui sodasta ja samalla Saksan itärintamasta. Suostuminen Neuvostoliiton Ison-Britannian ja Yhdysvaltojen tukemana sanelemiin aselevon ja välirauhan ehtoihin ei ollut helppoa. Mielialan vakavuudesta kertoo Mannerheimin luonnehdinta Paasikivelle 4. lokakuuta: ”Sopimuksessa ei puhuta kapitulatiosta (antautumisesta), mutta todellisuudessa välirauha on kapitulatio. Emme voi puolustaa itseämme.” Tällä hän tarkoitti erityisesti keväällä hylättyihin rauhanehdointeihin lisättyä vaatimusta luovuttaa Helsingin läheltä Porkkalan alue Neuvostoliiton laivastotukikohdaksi.

Heti aluksi vaikeinta oli saada käyntiin saksalaisten karkottaminen Pohjois-Suomesta, mutta Mannerheimin kylmä realismi voitti, ja hän määräsi sotatoimet aloitettaviksi. Tornioon lokakuun alussa tehdyn uhkarohkean maihinnousun jälkeen Neuvostoliitto vakuuttui, että Suomi on tosissaan päättänyt suoriutua velvoitteistaan.

Mannerheim hyväksyi Paasikiven jo elokuun alussa 1944 uutistoimisto Associated Pressin haastattelussa esittämät teesit, jotka on kirjattu päiväkirjaan seuraavasti: ”Sanoin (toimittaja) Svenssonille mm. minun ulkopoliittisen ohjelmani olevan: a) Suomen ulkopoliittinen probleemi on Venäjä ja suhteemme siihen. Kaikki muut ovat ulkopoliittisesti toisarvoisia. b) Hyvät ja ystävälliset välit Neuvosto-Venäjäan. c) Konflikteja vältettävä. d) Suomen on kartettava Venäjän-vastaista ja Venäjälle vihamielistä politiikkaa. Suomen ulkopoliittikka ei saa olla Venäjän-vastaista eikä Venäjälle vihamielistä. e) Tähän on pyrittävä, huolimatta pettymyksistä, joita olemme saaneet ja saamme kokea.”

Paasikiven hallitus

Marraskuussa muodostetun Paasikiven hallituksen päätehtäväksi tuli välirauhan ehtojen täyttäminen. Itsenäisyyspäivänä 6.12.1944 Paasikivi piti kansalaisjuhlassa Helsingissä tärkeän ulko-

ja sisäpoliittisen linjapuheen ”laakson pohjalta”, kuten hän tilannetta kuvasi. Tärkeimmäksi tehtäväksi hän määrittäi hyvien naapurisuhteiden luomisen Neuvostoliittoon mutta korosti myös pohjoismaiden merkitystä.

Käytännössä ”Paasikiven linjan” mukainen ulkopoliittikka tuli aluksi olemaan lähinnä idänsuhteiden hoitoa, eikä siitä vallinnut erimielisyyttä presidentin ja pääministerin välillä. Erimielisyyksiä heille syntyi ajoittain sisäpoliittisista kysymyksistä, mutta niissäkin Mannerheim lopulta myötäili Paasikiven kantoja ja antoi pääministerille työrauhan. Perustavana olettamuksena oli arvio, että Neuvostoliiton intressit Suomessa olivat puolustuksellisia. Jos suomalaiset pystyvät saamaan venäläiset vakuuttuneiksi siitä, ettei Suomi tule enää antamaan aluettaan Neuvostoliiton vihollisten käyttöön, edellytykset itsenäisyyden säilyttämiselle ja hyvälle naapurisuovulle olisivat olemassa. Sodanjälkeisessä tilanteessa tämä merkitsi ennen kaikkea sitä, että rauhansopimusta oli noudatettava, mutta lisäksi oli odotettavissa, että edellytykset vähitellen paranisivat myös Suomen puolueettomuusaseman tavoittelulle.

Ratkaisevassa vaiheessa vuodenvaihteessa 1944/1945 Mannerheim ja Paasikivi toimivat Liittoutuneiden valvontakomission esittämien vaatimusten toteuttamiseksi pitäen silti kiinni Suomen kansallisista eduista tekemällä omia ehdotuksia, jotka usein johtivat myös tuloksiin. Mannerheim vältteli julkisia kannanottoja ulkopoliittikkaan mutta oli valmis jopa yllättävän pitkälle meneviin aloitteisiin sotilaallisen yhteistyön aikaansaamiseksi Neuvostoliiton kanssa. Tässä hänellä oli apuna erityisesti kenraali Erik Heinrichs, josta vuoden 1945 alussa tuli puolustusvoimain komentaja.

Tammikuussa 1945 Mannerheim ja valvontakomission puheenjohtaja Andrei Zhdanov keskustelivat Suomen rannikku puolustuksen säilyttämisen tarpeesta. Tällöin Mannerheim ehdotti laajempaakin yhteistyötä kuin pelkästään rannikon puolustamiseen rajoittuvaa. Hän luonnosteli omakätisesti venäjän kielellä ehdotuksen puolustusliitoksi. Luonnoksen 1. artikla sai seuraavan muodon: ”Siinä tapauksessa, että hyökkäys kohdistuu Suomea vastaan, Neuvostoliittoa vastaan Suomen kautta tai molempia maita vastaan yhtäaikaaisesti, Korkeat sopimuspuolet sitoutuvat antamaan toisilleen Suomen alueella, Itämeren pohjoisosassa ja Suomenlahdella tukea ja apua kaikin käytettävissä olevin voimin.”

Tuota luonnosta ei sitten kuitenkaan käsitelty, koska Stalin kielsi sodan vielä jatkuessa kaikenlaiset liittoutumis- ja yhteistyöhankkeet entisten vihollismaiden kanssa. Paasikivi ja Heinrichs keskustelivat kuitenkin Mannerheimin kanssa edelleen kevään 1945 kuluessa mahdollisuuksista saada aikaan sopimusjärjestely Neuvostoliiton kanssa.

Maailmansodan päätösvaiheessa läntiset liittoutuneet hyväksyivät Neuvostoliiton länsirajaksi Itämeren ja Mustanmeren välillä lähes saman linjan kuin oli jo sovittu Hitlerin ja Stalinin kesken vuonna 1939. Suomi luettiin sodan jälkeisinä vuosina läntisissä arvioissa selvästi Neuvostoliiton vaikutuspiiriin, eikä länsivalloilla ollut aihetta ryhtyä hakemaan siihen asetelmaan muutosta. Tämä arvio kesti myös lähivuosikymmenet, mutta toisaalta johtavissa länsimaissa, ennen kaikkea

Yhdysvalloissa, haluttiin myös varovaisen aktiivisin toimin estää Suomen joutuminen Neuvostoliiton vallan alle, siis käytännössä liittäminen itäblokkiin.

Suomi säilytti sodanjälkeisenä kriittisenä aikana itsenäisyytensä ja demokraattisen yhteiskuntajärjestyksensä sekä pysytteli blokkijaon ulkopuolella. Verrattuna muihin Saksan ja Neuvostoliiton välialueen maihin Suomi tavallaan sai osakseen erikoiskohtelun, mitä ulkomaiset tutkijat ovat saattaneet pitää joko hyvän onnen tai ”suomettumisen” seurauksena ottamatta huomioon Suomen valtiojohdon omaa toimintaa. Jälkeenpäin on ollut mahdollista hahmotella seuraavia tekijöitä, jotka myötävaikuttivat menestykseen:

- Torjuntataistelut kesällä 1944 pysäyttivät puna-armeijan hyökkäyksen, mikä oli välttämätön edellytys myös sodasta irtautumiselle itsenäisyyden säilyttävillä ehdoilla.
- Suomi jäi sivuun painopistealueelta eli tieltä Berliiniin puolueettoman Ruotsin kupeeseen.
- Neuvostoliitto tarvitsi kipeästi sotakorvauksia, joita Suomi kykeni nopeasti toimittamaan. Siitä tuli Suomelle eräänlainen ”poliittinen henkivakuutus” tai ”turvatakuu”.
- Suomen sisäpoliittinen tilanne vakautui verraten pian, ja valtiosääntö kesti kriisiaikojen paineet ilman mullistuksia.

Sisäpoliittinen valtakamppailu kiihtyi sodanjälkeisinä vuosina välillä rajuksi, mutta suomalaisen yhteiskunnan ja talousjärjestelmän perusrakenteet kestivät, eikä myöskään virkamiesten asemaan tai virkanimitysten perusteisiin tehty merkittäviä muutoksia. Osoittautui, että Paasikiven oletus Neuvostoliiton intressien rajoittumisesta lähinnä turvallisuuden alalle oli oikea, sillä Moskovasta ei ryhdytty tukemaan yhteiskunnallisia kumoushankkeita. Stalinille oli tärkeämpää varmistaa sotakorvaustoimitusten sujuminen, ja myös Ruotsin rauhoittamispyrkimys lienee vaikuttanut samaan suuntaan.

Ulkopolitiikan ja sisäpolitiikan herkkä suhde

Vaikka ”Paasikiven linja” muodostui lähinnä ulkopoliittisen realismin aineksista, Paasikiveä silti huoletti jatkuvasti, miten kansakunnan henkinen selkäranka kestää. Hänen aikanaan siitä ei paljon puhuttu, mutta huoli ilmenee selvästi päiväkirjoista, jotka julkaistiin 1980-luvun puolivälissä.

Yksi mielenkiintoisimmista esimerkeistä löytyy Paasikiven päiväkirjan merkinnöistä valtioneuvoston juhlahuoneistossa 22.11.1945 järjestetystä illallistilaisuudesta, johon osallistuivat eduskunnan puhemiehistön lisäksi eduskuntaryhmien edustajat. Paasikivi aloitti toteamuksella, että eduskunnan ja kansan on hyväksyttävä hallituksen toimet, sillä muuten ei vaikeita asioita voida hoitaa. Oli jo saavutettu yksimielisyys välirauhansopimuksen velvoitteiden täyttämisen tärkeydestä, mutta toimet oli vietävä päätökseen. Paasikivi selosti tilannetta ”puntiensa” avulla luetellen ensin pitkään, mitä oli jo tehty. Sitten hän vertasi Suomen suhdetta itään suuren kartanon ja pienen naapurin väleihin korostaen kuitenkin eroa, joka syntyy kansainvälisen politiikan luonteesta. Erimielisyyksiä ei voi viedä tuomioistuimeen ratkaistavaksi, vaan ne on hoidettava poliittisin toimenpitein.

Vaikein suhteita hiertävä kysymys sillä hetkellä oli sotasyllisyysoikeudenkäynti, jota Paasikivi nimitti ”hirmuiseksi asiaksi”. Siihen liittyi toinen vaikea asia, asekatkennän selvittäminen. Näistä riippui nyt Suomen tulevaisuus, totesi Paasikivi. Hänen käsityksensä mukaan valtiosääntöä ei rikottu säätämällä rankaisusta taannehtiva laki, koska päätös oli tehty jo syyskuussa 1944 hyväksymällä välirauhansopimus. Hallituksen oli pakko lopulta alistua liittoutuneiden yhteisesti sopimiin laintulkintoihin. Kysymys oli voimasuhteista, ei juridiikasta, joten sodan jälkiselvittelyt oli hoidettava voittajien ehdoilla, jotka kävivät Suomen lakien yli.

Myös Urho Kekkosen tekemät muistiinpanot tuosta tilaisuudesta on luettavissa arkistossa. Niiden mukaan Paasikivi päätti linjanmäärityksensä toteamukseen: ”Jos nykyistä politiikkaa ei jatketa, se johtaa konfliktiin Neuvostoliiton kanssa. Toisenlaisella politiikalla on huonot seuraukset maalle, lievästi sanottuna. Mutta kansan valtaosan täytyy tämä hallituksen politiikka hyväksyä. Maantieteellinen asema ja muut seikat määräävät maan suhteen, siis Suomen suhteen Neuvostoliittoon. Saadaanko Suomen ja Neuvostoliiton intressit yhteensovitetuiksi? Siihen ei pitäisi olla mitään estettä?”

Paasikivi ja Kekkonen kuten koko silloinen hallitus ja eduskunnan suuri enemmistö joutuivat valitsemaan oman oikeustajun ja vallitsevien poliittisten realiteettien väliltä, ja he valitsivat jälkimmäisen vaihtoehdon välttääkseen ottamasta riskiä joutua vakavaan kriisiin, josta olisi ollut suurta vahinkoa maalle ja kansalle. Moraalin tai idealismin sekä toisaalta poliittisen realismin välinen ristiriita oli Paasikiven mukaan ratkaistavissa siten, että poliittisen johdon oli tärkeää toimia laajan kansalaismielipiteen tukemana, ei sitä vastaan.

Ystävyys- ja avunantosopimus 1948

Suomen aseman vähittäistä paranemista osoitti jo yya-sopimusneuvottelujen tulos keväällä 1948. Paasikivi ei kiristyneen kanainvälisen tilanteen vuoksi ollut aluksi halukas sopimusneuvotteluihin, mutta sitten suostuttuaan hän sai kuitenkin hyväksytyksi keskeiset tavoitteensa. Oman tulkintansa Paasikivi esitti heti puheessaan 9.4.1948 todeten muun muassa:

”Sopimuksen johdannossa on julkilausuttu tärkeä periaate, että Suomen pyrkimyksenä on pysyä suurvaltojen välisten eturistiriitojen ulkopuolella... Sopimuksen sotilaalliset velvoitukset, jotka sisältyvät 1. ja 2. artiklaan, sisältävät, lyhyesti sanoen, sen, että jos maamme tai Neuvostoliitto meidän alueemme kautta joutuvat aseellisen hyökkäyksen kohteeksi Saksan tai sen liittolaisten puolelta, me puolustamme alueemme koskemattomuutta niin paljon kuin jaksamme, ja jos tarvitsemme apua, saamme sitä Neuvostoliitolta sen mukaan kuin siitä sovitaan. Tämä on mielestäni selvää ja olosuhteiden luonnosta johtuvaa, eikä sitä vastaan pitäisi kenelläkään olla sanomista... Neuvostoliittoa vastaan Suomen alueen kautta tapahtuvan mahdollisen hyökkäyksen torjuminen on, niin kuin oikein onkin, ensi kädessä meidän suomalaisten oma asia ja vasta toisessa sijassa Neuvostoliiton. Suomella on sopimuksen mukaan kaikkiin kysymyksiin tuleviin toimenpiteisiin nähden oikeudet etujensa valvomiseen... Meidän sopimuksessamme

neuvotteluvollisuus on rajoitettu niin ahtaaksi kuin mahdollista on ollut: se tulee kysymykseen silloin, kun Suomen alueeseen kohdistuvan hyökkäyksen uhka on todettu. 'Todettu'-sana tietää molemminpuolista tahdon ilmaisua."

Paasikiven kauden päätös: Porkkalan palautus 1956

Suomen turvallisuuspoliittinen asema helpottui suuresti, kun Neuvostoliitto Paasikiven presidenttikauden päätteeksi vuoden 1956 alussa palautti Porkkalan alueen. Kesällä 1955 Neuvostoliitto antoi presidentti Paasikivelle ja pääministeri Kekkoselle salaisen vihjeen, että se olisi valmis palauttamaan Porkkalan, jos yya-sopimusta jatkettaisiin. Paasikivi oli pohtinut jo parin vuoden ajan, pitäisikö yya-sopimusta jatkaa ja mitä voitaisiin pyytää siitä korvaukseksi.

Kun Paasikivi kutsuttiin Moskovaan keskustelemaan Porkkalan palautuksesta ja yya-sopimuksen jatkosta, hän neuvotteli Kekkoson kanssa, mitä Moskovassa voitaisiin ehdottaa ja mitä tarjota vastikkeeksi. Suomen aseman parantumisesta ja idänsuhteiden vakiintumisesta kertoo Paasikiven keskustelusta 5.9.1955 kirjoittama muistiinpano, jonka lopussa oli päätös: "Elei saada ainakin Porkkala, niin ystävyyssopimuksen uudistamisesta ei nyt vielä keskustella, vaan siitä voidaan neuvotella myöhemmin..." Paasikivi lähti Kekkoson kanssa Moskovaan, ja siellä Porkkala luvattiin palauttaa ja yya-sopimusta jatkettiin.

Vaikka yya-sopimusta jatkettiin, paranivat edellytykset harjoittaa puolueettomuuspolitiikkaa alkavalla Kekkoson presidenttikaudella. Suomi jäi itäblokin ulkopuolelle ja alettiin vähitellen mieltää kuuluvaksi puolueettomien maiden ryhmään yhdessä Ruotsin, Itävallan ja Sveitsin kanssa.

Paasikiven heti yya-sopimuksen allekirjoittamisen jälkeen esittämä tulkinta painotti sopimuksen rajoituksia, jotka Suomen toivomusten mukaisesti oli kirjattu tekstiin. Neuvostoliitto tyytyi aluksi siihen, mutta myöhemmin, lähinnä 1960- ja 1970-luvuilla, Moskovassa ryhdyttiin korostamaan yya-sopimuksen asemaa Suomen ulkopoliittikkaa määrittävänä perustana ja haluttiin tulkita neuvotteluvolvoitetta Paasikiveä selvästi laajemmin. Presidentti Kekkonen jousti asiassa jonkin verran mutta hänkään ei taipunut Neuvostoliiton esittämiin tulkintoihin. Puolueettomuuspolitiikan linjan mukaista oli silloin vakuuttaa, ettei Suomi muodosta uhkaa millekään naapurimaalleen eikä sopimusta saa tulkita oikeudeksi käyttää Suomen aluetta hyökkäystarkoituksiin.